

12. Рябов Г. П. Межкультурная коммуникация в политике, экономике, образовании, юриспруденции / Г. П. Рябов // Зусман В., Фролов А. Межкультурная коммуникация : учебное пособие. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.

13. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, 2006. – 288 с.

14. Томахин Г. Д. Лексика с культурным компонентом значения / Г. Д. Томахин // Иностранные языки в школе. – 1980. – № 6. – С. 47 – 50.

15. Шавкун І. Г. Міжкультурна комунікація як складова сучасної менеджмент-освіти / І. Г. Шавкун // Культурологічний вісник нижньої Наддніпряни. – 2009. – С. 115 – 117.

16. Якса Н. В. Тезаурус з проблем міжкультурної взаємодії : словник / Н. В. Якса. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 164 с.

УДК 37(477)

Уляна МІЩУК,
Микола ГАЛІВ

ЗМІСТ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ ГАЛИЧНИНИ ПЕРІОДУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1944 рр.)

У статті проаналізовано зміст, організацію навчально-виховного процесу у початкових школах Галичини (українських, польських, німецьких) періоду нацистської окупації (1941 – 1944 рр.), окреслено зміни у навчальному плані початкової школи, методичну роботу вчителів, завдання та форми реалізації морально-релігійного та національного виховання школярів.

Ключові слова: зміст навчання і виховання, організація навчально-виховного процесу, початкова (народна) школа, Галичина, окупація (1941 – 1944 рр.).

In the article organization and maintenance of educational process in primary schools (Ukrainian, Polish, German) of Galychyna of Nazi occupation period (1941 – 1944) are analysed, changes in the curriculum of primary school, methodical work of teachers, task and form of realization of morally-religious and national education of schoolchildren are outlined.

Key words: maintenance of studies and education, organization of educational process, primary (folk) school, Galychyna, occupation (1941 – 1944).

Питання навчання та виховання підростаючого покоління майже у будь-якій державі та в усі часи займало значну увагу політичної влади. У ХХ ст. постали політичні режими, які прагнули формувати особистість часто винятково у своїх інтересах, ігноруючи багатовікову педагогічну традицію, її національно-культурні та духовні підвалини. Найбільш різко подібний підхід проявився в освітніх заходах нацистської

влади на окупованих «землях Сходу», зокрема й західноукраїнських, де лише протягом двох – трьох років гітлерівський режим зробив спробу запровадити власну систему навчання і виховання. Тож актуальність теми зумовлена потребою проаналізувати аспекти змісту та організаційних форм системи освіти молоді в початкових школах Галичини (1941 – 1944), що, по-перше, диктується сучасними завданнями розвитку української історично-педагогічної науки, спрямованими на дослідження усіх без винятку моментів історії вітчизняної освіти, а по-друге, детермінується майже цілковитою відсутністю досліджень із окресленої проблематики в українській історично-педагогічній науці. Виняток, щоправда, становлять праці Н. Антонюк [1] і Г. Стефанюк [11], Я. Красуського [15], Е. Круля [6], П. Матусака [17], частково Б. Єржабкової [14], однак проблему змісту навчання та виховання дітей і молоді Галичини у них висвітлено доволі узагальнено, подекуди навіть схематично.

Мета статті – проаналізувати зміст та організацію навчально-виховного процесу у початкових школах Галичини періоду нацистської окупації (1941 – 1944 рр.)

Формування системи народного (початкового) шкільництва розпочалося після приєднання Галичини на правах дистрикту (області) до Краківської генеральної губернії. Німецька адміністрація у повітах та округах, підібравши відповідні кадри з місцевих освітян (і українців, і поляків), розпочала підготовку до першого навчального року в умовах «нового порядку», початок якого визначила на 1 жовтня 1941 р. Крім того, нова влада відновила колишню польську структуру триступеневого народного шкільництва. Ступінь початкової школи залежав від кількості дітей шкільного віку: наявність менше 120 дітей передбачала утворення школи I ступеня (1 – 4 класи), 120 – 220 дітей – школи II ступеня (1 – 6 класи), понад 220 дітей шкільного віку – школи III ступеня (1 – 7 класи). Також за польським зразком встановлювався шкільний вік – 7 – 14 років, тож в 1941 р. школи повинні були відвідувати діти 1927 – 1934 років народження [6, 1]. Беручи до уваги те, що мета і завдання німецької окупаційної політики у сфері освіти неодноразово розкривалися в різних наукових дослідженнях, ми не досліджуватимемо цих аспектів.

Організація навчально-виховного процесу народних шкіл порівняно з попереднім (радянським) періодом також зазнала суттєвих змін. Шкільний рік було поділено на три періоди: перший тривав з вересня до грудня, другий – від січня до березня, третій – із квітня до червня. Кожен такий «триместр» закінчувався «класифікацією» (підбиттям підсумків успішності учнів), а також «вивідною конференцією», на якій батьків та опікунів повідомляли про результати «класифікації». Наприкінці першого і третьо-

го періодів видавалися свідоцтва з оцінкою. Зимові канікули у 1941/42 навч. році тривали 15 днів (з 6 до 20 січня включно), Великодні – 7. Крім того, 4 вільні дні припадало на Зелені свята. «Великі ферії» (літні канікули) тривали 62 дні – від 1 липня до 31 серпня включно [I, 34; 8, 3]. Однак нерідко зимові канікули, з огляду на морозну погоду й нестачу палива, тривали понад два місяці [VIII].

Зміст навчання у початкових школах визначали такі предмети шкільної програми: релігія (викладалася священниками), українська (для українських шкіл) або польська (для польських шкіл) мови, німецька мова, рідний край, природа, рахунки і геометрія, рисунки, практичні заняття, спів, жіночі роботи [IX]. Тижневий навчальний час початкової школи не поступався розподілу годин у радянській школі. Для прикладу, в 4 класі української народної школи на тиждень припадало уроків: релігії – 1, української мови – 6, німецької мови – 5, науки про рідний край – 2, каліграфії – 1, природи – 4, рахунків і геометрії – 5, рисунків – 1, співів – 1, руханки – 1 [VIII]. Усього – 27 год. (у 4 класі радянської початкової школи – 26 год /тижд.). Проект освітньої реформи в Генеральній губернії 1943 р. передбачав збільшення тижневого урочного навантаження вчителя до 32 год [16, 196], однак він не був реалізований.

За вказівкою окупаційних властей, зі шкіл цілковито усунуто предмети «патріотичного характеру»: історія, географія, література. Щоправда, і українська, і польська громадськість, прагнучи дати учням знання з цих предметів, вдавалася до неофіційних організаційних методів. Окупаційна влада, звісно, не могла проконтролювати діяльність усіх вчителів (хоч би з огляду на труднощі комунікаційного характеру). Тож творчі педагоги намагалися розробляти власні навчальні програми, використовуючи кращі надбання світової педагогічної науки, здобутки народної педагогіки. Багато вчителів викладали в народних школах літературу, географію, історію за нелегальними програмами. Таке латентне навчання в умовах інспектування шкіл, поліцейного нагляду і масових доносів, на думку Г. Стефанюк, свідчить, що контроль німецької влади за змістом навчального процесу в народній школі був значно слабшим, ніж контроль, здійснюваний радянською владою [10, 25].

Учні-українці також могли вивчати рідну історію, географію та літературу в рамках самоосвітніх гуртків Українського освітнього товариства (колишньої «Просвіти») та «Куренів молоді», а поляки – у контексті «таємного навчання». Останнє відбувалося на основі довоєнних програм польської школи III ступеня (семикласної) у рамках 25 годин на тиждень. Щоправда, і вчителі, і учні-поляки, дотримуючись суворої конспірації, змушені були опрацьовувати навчальний матеріал швидкими темпами. Після вивчення передбаченого програмою значного

об'єму інформації практикувалися экзамени, в тому числі й матуральні. Зокрема, у Перемишльській окрузі Краківського дистрикту іспит зрілості таємно склали 39, а экзамен на рівні 4 класу гімназії – 10 осіб [18, 189 – 191].

1943 року німецькі власті, запроваджуючи політику «еластичного курсу» щодо поляків, сформували нову навчальну програму для початкової польськомовної школи. Вона передбачала вивчення релігії, польської мови, арифметики і геометрії, науки про природу, географії, практичних занять, рисунків та співу. Однак, «нова» програма виявилася спрощеною та шаблонною, ставила акцент на механічне запам'ятовування матеріалу, оминала будь-які моменти історії Польщі. Звісно, певним досягненням було впровадження географії, під час викладання якої школярі повинні були в основному засвоїти інформацію про територію Генеральної губернії [16, 195].

У німецьких школах, звісно, не вивчали ні польську, ні українську мови, а головним завданням було вивчення німецької. Більшість учнів німецьких шкіл складали діти-фольксдойчі, а вони, переважно, не дуже добре володіли німецькою мовою. За даними шульамту (08. 05. 1942 р.), діти німецьких шкіл Дрогобицької округи поза межами освітнього закладу спілкувалися здебільшого польською мовою [IV, 93 – 93зв]. Під час перевірки чотирикласної німецької школи у Бориславі шкільний інспектор занотував, зокрема, таке: «Діти, за свідченням вчителів, поза школою розмовляють польською мовою, тому що більшість їх батьків розмовляють німецькою ледь-ледь» [IV, 94]. Тож учителів орієнтували на «цілеспрямоване розширення» мовного запасу учнів. Загалом у цій справі вдавалося досягати певних успіхів, які шкільними інспекторами пояснювалися тим, «що всі німецькі школи округи (Дрогобицької – М. Г.) дуже малі» [IV, 93 – 93зв]. «Значні успіхи» в оволодінні мовою зафіксували в травні 1943 р. у згаданій Бориславській німецькій школі, де ще на початку 1942/43 навч. року «дуже мало дітей самостійно розмовляли німецькою мовою» [IV, 94]. Крім того, учні німецьких шкіл майже з кожного предмету змушені були вивчати й специфічні теми: «Націонал-соціалізм», «Родознавство, расовість, спадковість», «Символіка» тощо [V, 10]. Причому навчальна програма не передбачала вивчення релігії.

І влада, і громадські організації надавали вчителям певні методичні розробки з різних предметів. Для вчителів німецьких шкіл основним «методичним порадищем» був журнал «Німецька народна школа у Генеральній губернії». Керівник головного відділу науки і навчання уряду Генеральної губернії А. Вацке наголошував на необхідності його безкоштовного розповсюдження серед усіх педагогів німецьких

шкіл. Щоправда, на червень 1942 р. в галицькому дистрикті не вдалося організувати забезпечення педагогів згаданим виданням, що викликало незадоволення урядовців від освіти. «Я надаю великого значення тому, щоб зміст журналу докладно та ґрунтовно обговорювався при слухних нагодах (на нарадах в окружного шкільного радника, при діловій співпраці, на засіданнях учительських колективів і т. д.)» [V, 12], – писав А. Вацке у телеграмі Стрийському крейсгауптману (17. 06. 1942 р.).

Активну методичну допомогу вчителям українських шкіл надавало Українське учительське об'єднання праці (УУОП). Зокрема, фахово-вишкільний відділ УУОП при Українському центральному комітеті у червні 1943 р. надіслав до шкіл методичні рекомендації Я. Мацюка «Декілька завваг з методу навчання природознавства в народній школі» [VII, 88 – 92], а також реферат М. Базника «Навчання німецької мови в народній школі (методичні конспекти)» [VII, 93 – 97]. Тоді ж була розроблено проект програми вивчення природознавства в народних школах [VI, 1 – 7зв].

І німецькі освітні органи, і громадські організації (УУОП) ставили вимогу перед вчителями ретельно виконувати свої посадові обов'язки, готуватися до кожного уроку на основі новітніх методичних розробок, складати конспекти уроків. До нашого часу, наприклад, дійшли конспекти «лекцій» з української мови для 2 класу української школи в Любинцях (Стрийська округа) вчительки Надії Веленевої, її ж конспекти уроків з малювання для 2 класу [VII, 84 – 85 зв], конспекти «лекцій» з української мови та рахунків вчительки Надії Павлович для 2 класу української школи с. Київець тієї ж округи (уроки відбулися 10. 04. 43р.) [VII, 86 – 87зв]. Вони, щоправда, невеликі за обсягом.

Проте ті ж освітні власті своїми розпорядженнями нерідко відривали учнів та вчителів від навчального процесу. Наприклад, через розгону в 1942/43 навч. році кампанію збирання лікувального зілля школярі згаяли принаймні один навчальний тиждень. Зокрема, учні 4 класу народної школи з українською мовою навчання с. Літиня Дрогобицької округи у згаданому шкільному році 6 днів займалися збиральництвом (15. 10. 1942 р., 14. 05, 28. 05, 4. 06, 7. 06, 11. 06. 1943 р.) [VIII].

Зміст виховання офіційно визначався німецькими властями й повинен був базуватися на здобутках так званої «націонал-соціалістичної педагогіки». Одним із її проявів було формування загонів «Гітлерюгенд» із дітей старших класів німецьких шкіл. Зауважимо, що детальні інструкції зі створення осередків цієї нацистської молодіжної організації відділ науки та навчання розсилав до окружних шультамтів. Однак реально, з огляду на недостатньо пильний контроль окупаційної адміністрації, виховання учнів, по суті, перебувало у віданні місцевих учи-

телів. Як стверджував у своїх спогадах К. Паньківський, «німці не вмішувалися в ці справи і також у справи релігійного виховання, яке залишалося у всіх видах шкіл таким, яким було до вибуху війни і справність якого залежала тільки від нашого духовенства» [9, 326].

В українських школах учителі за методичної підтримки Українського учительського об'єднання праці виховний процес намагалися будувати на принципах традиційної національної християнської педагогіки. «Нам треба виховати молоде покоління на глибоких основах християнської етики і національної свідомості», – наголошувалося в українській пресі в перші місяці окупації [4, 4]. Більш детально цілі виховання української шкільної молоді було викладено в газеті «Самбірські вісті» (31. 08. 1941 р.). «...Наша школа, – декларувалося невідомим автором, – повинна дати нашим дітям перш за все те, що було засуджене в більшовицькій школі: вона має прищеплювати нашому молодому поколінню любов до батьківщини, не якоїсь мряковинної, весь світ обіймаючої, інтернаціональної, але таки до своєї рідної. Зі школи повинна вийти молодь з глибокою свідомістю свого національного «я», свідомістю, що спирається на вивчення – коротко сказати – українознавства, тобто головно рідної мови, літератури, історії, географії. В місце більшовицької школи, «національної по формі, соціалістичної по змісту» («соціалістичної» в більшовицькому розумінні), вимагаємо школи суто національної... Хочемо..., щоб наша молодь була вихована в дусі не плиткого матеріалізму, а глибокого ідеалістичного світогляду, який визнавали найбільші генії людства. З цим в'яжеться вимога дати нашій молоді повну змогу засвоїти засади і етику християнізму. Застерігаємо, однак, що це релігійно-етичне виховання повинно проходити під знаком не виключності якоїсь одної релігії чи віросповідання, а якнайдалше стягуючої терпимості у відношенні до інших релігій чи віросповідань. Згорі виключаємо елементи і чинники, які могли б довести в майбутньому до релігійної боротьби різних віток української нації. Хочемо...бачити в нашій школі здорову дисципліну серед учнів і високий авторитет учителя, уважаючи, що тільки ці чинники можуть забезпечити молоді засвоєння глибоких знань і виховання її на освічених, культурних, карних і сповнених свідомістю відповідальності громадян нашої країни. Тим самим проганяємо зі школи, що має стати храмом науки і кузницею характерів, всяку більшовицьку розхлябаність і нездисциплінованість, легковаження молоддю вчителів і науки, хуліганство, обман і окозамилування та інші нездорові витвори більшовицького шкільного багна. Зокрема засуджуємо сумної пам'яті «соцзмагання», як одно з основних джерел деморалізації нашого молодого покоління в більшовицькій школі» [5, 1].

Приблизно такі ж завдання було виголошено 1 грудня 1941 р. у Турці на повітовій конференції учителів, яка відбулася в приміщенні української школи № 1 під головуванням шкільного інспектора Самбірського шульамту М. Міхневича [7, 4]. Згодом ідеї та методика християнського й національного виховання учнів українських шкіл поширювалися на численних конференціях УУОП, а також через українську легальну періодичну пресу. Так, у львівській газеті «Голос Підкарпаття» (часопис для Дрогобиччини, Самбірщини і Стрийщини) Б. Данилович опублікував статтю «Виховання – велика справа. За людину-володаря», де закликав українську школу і батьків виховувати особистість твердого характеру – «людину-володаря, озброєного силою духа, силою ума, знання, силою волі, силою моралі й силою тіла». «Виховання – це й є та боротьба за силу духа кожної дитини від її народження до зрілості, а то й до кінця життя..... виховання – це велика справа, виховання – це бій за людину-володаря», – підсумовував автор [2, 2].

У школах релігійне виховання передовсім покладалося на сільського священика, який викладав у школі релігію. Наприклад, у с. Грушів вчителював о. Іван Сенечко, в Літині і Груді (Дрогобицька округа) – о. Михайло Співак [II, 22]. До шульамту керівники шкіл були зобов'язані регулярно подавати звіти про кількість проведених вчителями релігійних занять. Наприклад, керівник польської народної школи у Фельштині (Самбірська округа) звітував шульамту, що плебан Станіслав Ляхович у грудні 1943 р. «кваліфіковано» провів 25 занять релігії [III, 68]. А керівник української народної школи в Ясінці Масьовій повідомляв крайшульрат, що о. Степан Косбур у лютому 1944 р. провів 14 занять релігії (по два в день: 5. 2, 7. 2, 11. 2, 14. 2, 28. 2, 29. 2) [III, 178].

Потрібно зазначити, що конфесійні інституції у період нацистської окупації вихованню молоді надавали великого значення. Налагодження релігійно-морального виховання школярів вважалося особливо необхідним з огляду на майже дворічне панування радянського атеїстичного режиму, деморалізуючий вплив війни та жорстоких реалій гітлерівської нелюдської політики. Саме тому ієрархи Української греко-католицької церкви на урочистій сесії (10 грудня 1942 р.) Львівського Архієрейського собору (1940 – 1945 рр.) затвердили своєрідний кодекс християнського виховання, що включав 34 правила [12, 53]. У декреті «Про виховання молоді» зазначалося, що завдання виховання молоді духовенство мусить уважати найважливішою ділянкою своєї праці, кожен священик повинен бути духовним наставником. Двадцять друге правило декрету декларувало виховательські обов'язки душпастирів, завдання формувати «святих християн і праведних громадян», плекати щиру любов до Вселенської церкви та Батьківщини [3, 82 –

86]. Митрополичий ординаріат закликав священників до посилення праці над катехизуванням дітей у школі і поза нею. Церква настійливо застерігала молодих людей від нерозважливих учинків, вчила їх уникати шкідливих впливів, бути виваженими і толерантними, не піддаватися на провокації [12, 54].

Задля морального виховання дітей та молоді священники часто залучали учнів до проведення релігійних свят і церковних урочистостей, про що неодноразово повідомлялося у пресі. Подібним чином діяли вчителі шкіл й на ниві національного виховання. Регулярно влаштовувалися святкування річниць Листопадового чину, врочистості з нагоди чергових роковин народження чи смерті відомих представників української нації: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та ін. Зокрема, найбільша на Сколівщині школа у Синевідську Вижньому 28 травня 1943 р. влаштувала врочисту академію, присвячену 27-літтю з дня смерті І. Франка, в якій взяли активну участь діти 6 – 7-х класів [13, 6].

Виховання учнів німецьких шкіл здійснювалося на засадах націонал-соціалістичної ідеології, теорії расової вищості, відданості фюрерові і рейху тощо. Ще 20 листопада 1940 р. міністр освіти і виховання Третього рейху Руст, окреслюючи завдання німецької школи, заявив: «Справи плану навчання можемо спокійно відкласти у бік [...] Часи педагогічних енциклопедій минули. Мусимо молодь так виховати, аби продовжувала й надалі справу Гітлера» [17, 227]. Молодь, передовсім, намагалися залучити до нацистської молодіжної організації «Гітлерюгенд». Так, головний відділ науки і навчання уряду Генеральної губернії уже 12 січня 1942 р. надіслав розпорядження Стрийському шульамту охопити юнаків-фольксдойчів всієї округи цією структурою [V, 3].

Отже, навчально-виховний процес місцевого шкільництва характеризувався двома суперечливими тенденціями. З одного боку, окупаційні власті максимально спростили, ба, навіть спримітивізували навчальну програму, викинули з неї одні з основних гуманітарних предметів, орієнтували вчителів на виховання підконтрольних підданих Третього рейху. З іншого боку, і українські, і польські освітяни прагнули дати учням гідну освіту, виховати їх на засадах власних національних педагогічних систем, прищепивши християнські та національні цінності. Ці прагнення реалізовувалися як у межах шкільного навчально-виховного процесу (в міру можливого), так і «неофіційно» – поза навчальним закладом – у рамках осередків Українського освітнього товариства та польського «таємного навчання». Учні ж німецьких шкіл опинилися під цілковитим тиском нацистської педагогіки і притаманної їй антигуманної системи цінностей та організаційних форм.

Джерела та література

- I. Вісник Українського Центрального комітету. – 1942. – Ч. 1/27. – 1 січня. – С. 34.
- II. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 81.
- III. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 83.
- IV. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 90.
- V. ДАЛО. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 10.
- VI. ДАЛО. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 11.
- VII. ДАЛО. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 19.
- VIII. Музей шкільництва Дрогобиччини. – Од. зб. 112: Класний журнал 1942-43 навч. року. Прилюдна українська народна школа с. Літиня. Класний керівник Микола Чукла. – без нумерації аркушів.
- IX. Особистий архів автора. – Документ № 36: Шкільне свідоцтво учениці української народної школи с. Літиня Дрогобицької округи Копач Катерини Михайлівни.

1. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939 – 1944 роки). – Л., Б. в., 1997. – 232 с.

2. Данилович Б. Виховання – велика справа. За людину володаря // Голос Підкарпаття. – 1942. – Ч. 9. – 25 жовтня. – С. 2.

3. З декретів собору. Про виховання // Львівські архієпархіальні відомості. – 1942. – Ч. 11. – С. 81–95.

4. З Окружної Шкільної Референтури в Самборі. На допомогу директорам і організаторам шкіл // Самбірські вісті. – 1941. – Ч. 3. – 10 серпня. – С. 4.

5. На порозі нового навчального року // Самбірські вісті. – 1941. – Ч. 9. – 31 серпня. – С. 1.

6. Напередодні навчального року // Самбірські вісті. – 1941. – Ч. 14. – 21 вересня. – С. 1.

7. Обсерватор. Повітова конференція вчителів в Турці // Вільне слово. – 1941. – № 68. – 13 грудня. – С. 4.

8. Організація й поділ шкільного року // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 3(127). – 4/5 січня. – С. 3.

9. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк – Торонто, Б. в., 1965. – 480 с.

10. Стефанюк Г. Українська школа в політичних планах німецької окупаційної адміністрації в 1941 – 1944 рр. // Людина і політика. – 2002. – № 2. – С. 19 – 28.

11. Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941 – 1944 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника – Івано-Франківськ, 2004. – 215 с.

12. Сурмач О. Дні кривавих свастик. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941 – 1944 рр.). – Л. : Сполом, 2005. – 176 с.

13. Учні самбірських шкіл Франкові // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 24. – 13 червня. – С. 6.

14. Jerabek B. Das schulwesen und die schulpolitik im Reichskommissariat Ukraine 1941 – 1944. Im Lichte deutscher Dokumente. – München: Ukrainische Freie Universität, 1991. – 240 s.

15. Krasuski J. Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939 – 1945. – Wydanie drugie, rozszerone. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977. – 411 s.

16. Król E. C. Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej guberni (1939 – 1945). – Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1979. – 243 s.

17. Matusak P. Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939 – 1945. – Siedlce, 1997. – 562 s.

18. Świeboda J. Zarys historii tajnej oświaty w latach okupacji hitlerowskiej w powiecie przemyskim // Rocznik komisji nauk pedagogicznych PAN. – 1976. – T. XIX: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939 – 1945) na terenie podziemnego okręgu szkolnego krakowskiego. – Cz. X. – S. 183–193.

УДК 37(477)

Наталія МУЛЯР

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ ЯК ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті розкривається суть поняття «цінність», проведена класифікація морально-етичних цінностей. Розкрито роль батьків у процесі формування морально-етичних цінностей у дітей досліджуваного періоду. Обґрунтовано актуальність їхнього впровадження у сучасне сімейне виховання.

Ключові слова: *родина, сім'я, сімейне виховання, морально-етичні, релігійні, духовні цінності.*

Essence of concept «value», conducted classification of mental and ethical values, opens up in the article. The role of parents is exposed in the process of forming of mental and ethical values for the children of the investigated period. Actuality of their introduction is reasonable in modern domestic education.

Keywords: *family, domestic education, mental and ethical, religious, spiritual values.*

Проблеми сімейного виховання є актуальними для сучасної педагогіки загалом та окремої людини зокрема, адже саме сім'я сприяє первинному пізнанню і засвоєнню норм моралі, формуванню характеру, розвитку волі та почуттів. Формування морально-етичних цінностей як невід'ємної складової – складне завдання, що стоїть у центрі уваги педагогів, філософів, психологів, учителів та батьків. Криза соціально-